

RELIGIJA U JAVNOM EUROPSKOM PROSTORU: OD SLOBODE DO DIJALOGA

VENERANDO MARANO

Università degli Studi di Foggia
Dipartimento delle Scienze Giuridiche Pubblicistiche
Via A. Gramsci 89/91, 71122 Foggia, Italija

Primljeno:
15. 4. 2012.

Predavanje na
znanstvenom
skupu

UDK 261.7(4)
322(4)

Sažetak

Posljednjih dvadesetak godina religija je u središtu rasprava o identitetu i budućnosti Europe. Religija je u Europi kohezivna snaga, a Europa priznaje identitet pojedinih crkava i religijskih zajednica i njihov specifični doprinos Europskoj Uniji. Na pravnom području Europska Unija poštiva i ne prejudicira stanje crkava i religijskih udruženja ili zajednica. Religije pridonose primjeni participativne demokracije i potencijalne otvorenosti za dijalog u društvu. Katolička crkva je stabilan sugovornik procesa integracije i promicatelj osnaživanja demokratskog sudjelovanja u javnom europskom prostoru.

Ključne riječi: *religija, javni europski prostor, identitet Europe, budućnost Europe, dijalog, participativna demokracija, integracija, demokratsko sudjelovanje*

1. Nakon što je dugo bila na rubu zajedničkarskoga dnevnog reda, od početka 90-ih godina »tema religije« ponovno se vratila u središte rasprava o identitetu i budućnosti Europe.¹

U temelju toga ponovno pronađenog središnjeg mjesta nalazi se svijest da se religija, a posebice kršćanska religija, s punim pravom smješta u onaj »kulturalno-duhovni temelj« Europe koji je nužno očuvati u životu i prenositi.² Ta je svijest sve ukorjenjenija, premda su neki izbori upitni, kao što je uzmanjkalo priznavanje kršćanskih korijena Europe, kod čega je izgleda prevladalo određeno ideološko mišljenje koje je, kao što je 2005. pisao tadašnji kardinal Ratzinger, »daleko od toga da bude izraz tolerancije, jer istinska se tolerancija teme-

li na vjerskoj slobodi, a ne na odbacivanju religija, koja je dakle ponajprije izraz težnje koja religiju želi vezati uz isključivo privatnu i subjektivnu činjenicu, uzdižući etički relativizam na etički dogmatizam»³.

Zapravo je religijski element na odlučujući način pridonio razradi temeljnih vrednota Europe, pa i samog identiteta

¹ Usp. A. GIOVAGNOLI, »Introduzione«, u: ISTI (ur.), *Le religioni e il futuro dell'Europa*, monografski broj časopisa »Europa/Europe«, broj 2/2000, str. 47. Važnost teme istaknuta je početkom osamdesetih godina u posebnom broju časopisa »Città e Regione« (br. 6, god. 8, prosinac 1982).

² Usp. E. W. BÖCKENFÖRDE, *Diritto e secolarizzazione. Dallo Stato moderno all'Europa unita*, uredio G. Preterossi, Roma-Bari, 2007, str. 202.

³ J. RATZINGER, Konferencija prigodom primanja nagrade Sv. Benedikt »za promicanje života i obitelji u Europi«, Subiaco, 1. travnja 2005.

europskih naroda, te može imati važnu kohezivnu ulogu za napredak »sviju u različitosti«, sukladno motu koji je Europa sebi zadala i koji »ukratko kazuje... njezino najtipičnije obilježje«⁴.

Tu mogućnost potvrđuje angažman kršćanskih crkava i zajednica koje sa sve većom pozornošću prate razvoj procesa integracije i sudjeluju u postupnom definiranju zajedničarskog uređenja, posebice podsjećajući na konstitutivne vrednote europskoga društva i angažirajući se na promicanju zajedničkoga dobra.

Europska Unija jamči i vrednuje taj oblik demokratskog sudjelovanja. Angažirana na teškoj zadaći usklađivanja tradicija i vrednota multietničkoga, interkulturalnoga i multireligijskoga društva, Unija izrijeком priznaje identitet i specifičan doprinos koji crkve i religijske zajednice mogu dati Europskoj Uniji i na temelju tih pretpostavki predviđa oblike »strukturiranog« dijaloga s tim subjektima.

To je priznavanje danas izričito zajamčeno člankom 17, br. 3. Ugovora o funkcioniranju Europske Unije⁵ (nadalje: UFEUI, koji predstavlja normativno uporište za uokvirivanje teme o religiji u javnom prostoru prema prespektivi pravnog istraživanja koje nije ograničeno na nacionalno područje, nego je otvoreno za nadnacionalne i specifično zajedničarske dimenzije).

2. O pravnom položaju crkava u zajedničarskom sustavu raspravlja se počevši od polovice 90-ih godina, kad je nakon dugačkih i osporavajućih rasprava Sporazumu iz Amsterdama dodana Izjava br. 11, po kojoj Europska Unija »poštiva i ne prejudicira« položaj crkava i religijskih udruženja ili zajednica (kao i filozofskih i nekonfesionalnih organizacija), koji je predviđen u nacionalnim zakonodavstvi-ma država članica.

Riječ je o kompromisnom rješenju koje je formulirano previše oprezno i ograničavajuće s obzirom na izvorni tekst, iz kojega je izostavljeno pozivanje na »konstitucionalni položaj« i »specifičnu« ulogu crkava i drugih religijskih zajednica.⁶ Na oprez poziva i uzamnjaklo potvrđivanje slobode i autonomije crkava, a posebice izjednačavanje crkava i filozofskih organizacija, što je objektivno nametnuto i strano ustavnim tradicijama koje su svojstvene europskim zemljama. Osim toga, nije jasno kako se može protumačiti tvrdnja o »deklarativnoj« djelotvornosti, koja bi mogla biti primijenjena ili u smislu »zaštitnog uvjeta« u korist pojedinih nacionalnih zakonodavstava,⁷ ili u smislu tvrdnje o pretpostavlje-

⁴ G. AMATO, »A proposito della dimensione spirituale e culturale dell'Europa«, u: K. MICHALSKI – N. FÜRSTENBERG (ur.), *Europa laica e puzzle religioso. Dieci risposte su quel che tiene insieme l'Unione*, Venezia, 2005, str. 167.

⁵ O tome vidi niže, par. 3.

⁶ Usp. F. MARGIOTTA BROGLIO, *In Europa il Vaticano è declassato*, u: »Limes«, br. 1/2000, str. 155–157. Različito i pozitivnije vrednovanje vidi u: G. ROBBERS, *Europa e religione: la dichiarazione sullo status delle Chiese e delle organizzazioni confessionali nell'atto finale del Trattato di Amsterdam*, u: »Quad. dir. pol. eccl.« br. 2/1998, str. 393sl. O fazama međuvladinih pregovora na kraju kojih je donesena Izjava br. 11 vidi: A. PIERUCCI, »La posizione degli Stati dell'Unione europea nel dibattito sulle 'chiese' nella revisione del Trattato di Maastricht«, u: A. CASTRO JOVÉR (ur.), *Iglesias, confesiones y comunidades religiosas en la Unión Europea*, Bilbao, 1999, str. 87sl.

⁷ Izjava (br. 11) »očituje volju velikih europskih crkava, posebice Katoličke crkve i njemačkih protestantskih crkava, za postizanje tri bliske pove-zane cilja: postići neki oblik 'građanstva' u europskom javnom poretku, spriječiti izmjenu sustava odnosa između države i religijskih konfesija koja je na snazi u državama članicama i postaviti granicu utjecaju koji, izravno ili neizravno, europsko pravo počinje vršiti na položaj koji religijske organizacije imaju u nacionalnim pravnim uređenjima«. Usp. S. FERRARI, »Integrazione europea e prospettive di evoluzione«, u: »V. TOZZI (ur.), *Integrazione europea e società multi-etnica. Nuove dimensioni della libertà religiosa*, Torino, 2000,

noj kompetenciji Unije ili Zajednice, pa makar to bilo i kao neka vrsta pomoći.⁸

Iako sadrži spomenuta ograničenja, Izjava br. 11 ima značenje koje ne valja zanemariti, jer uključuje priznanje »da problemi religija... ne mogu biti strani Uniji i zajedničarskom uređenju«⁹, te naglašava svijest Unije da se je potrebno otvoriti za dijalog s institucionalnim i organiziranim dimenzijama religijskog iskustva,¹⁰ potvrđujući tako preduvjete za uspješan razvoj tog dijaloga s pojedinim konfesijama.¹¹

U tom je smislu osobito značajna formula koju je prihvatila Europska komisija 25. srpnja 2001. i koja je uključena u *Bijelu knjigu* o upravljanju Europom.¹² Posebice je značajno mjesto na kojem se ističe potreba uključivanja raznih vidova civilnoga društva u proces formacije i ostvarivanja Unijine politike¹³ te se ističe »poseban doprinos crkava i religijskih zajednica«.

Ta formulacija, iako je vrlo sažeta i uključena u tekst bez obvezujuće pravne djelatnosti, nesumnjivo predstavlja osobitu političku i pragmatičku vrijednost, jer izričito priznaje značajan doprinos crkava i to ne u nekoj djelomičnoj perspektivi, nego s obzirom na sveukupni razvoj procesa upravljanja Europom.¹⁴

To važno priznanje potvrđeno je i razrađeno u čl. I-54 (kasnije I-52) konstitucionalnog sporazuma¹⁵ koji je potpisan 29. listopada 2004. u Rimu. Ta je odluka zatim u cijelosti prenesena u čl. 27. UFEUI¹⁶, koji će, kao što će se pokazati kasnije u zaključku, dobiti središnju važnost u okviru prvotnih izvora zajedničarskog prava koje uređuje religijsko područje.

2. Ta odluka predstavlja važnu primjenu načela participativne demokracije i otvara nove perspektive za razvoj odnosa između crkava i Europske Unije.¹⁷

Prvi dio ne uvodi neku novinu, budući da se ograničava na prenošenje teksta Iz-

jave br. 11 koja je pridružena Amsterdamskom sporazumu, ali je u svakom slučaju

str. 136. Slično tomu je i stajalište izraženo u: L. MUSELLI – V. TOZZI, *Manuale di diritto ecclesiastico*, Roma-Bari, 2000, str. 349sl.

⁸ Usp. S. BERLINGÒ, *La condizione delle Chiese in Europa*, u: »Dir. eccl.« 1/2002, str. 131sl.

⁹ F. MARGIOTTA BROGLIO, *In Europa*, nav. dj., str. 158.

¹⁰ Slično tome usp. S. BERLINGÒ, *Si può essere più garantisti del Garante? A proposito delle pretese di »tutela« dai registri di battesimo*, u: »Quad. dir. pol. eccl.«, 1/2000, str. 313.

¹¹ Usp. G. DALLA TORRE, *Lezioni di diritto ecclesiastico*, Torino, 2000, str. 106.

¹² COMMISSIONE EUROPEA, *Libro bianco sulla Governance europea*, COM(2001) 428 od 25. 7. 2001. Korisne informacije o pripremnim radovima za Bijelu knjigu, a posebice o djelatnosti radnih skupina, mogu se pronaći na mrežnoj stranici: <http://europa.eu.int/comm/governance>. Komentar u vezi s time vidi u: R. PRODI, *Il libro bianco per cambiare l'Europa*, u: www.repubblica.it od 25. srpnja 2001. O temi *governance* usp. P. FERRARA, *Costituzione e governo dell'Europa*, u: »Regno-Att.« 46(2001)12, br. 883, str. 385sl.

¹³ Za definiciju »organiziranog« civilnog društva usp. mišljenje Ekonomskog i socijalnog vijeća s obzirom na »Ulogu i doprinos organiziranoga civilnog društva u izgradnji Europe«, u: GUCE C 329 od 17. studenoga 1999, str. 30.

¹⁴ O odnosu upravljanja Europom (*governance*) i religijskih interesa, usp. C. MACRI, *Europa, lobbying e fenomeno religioso. Il ruolo dei gruppi religiosi nella nuova Europa politica*, Torino, 2004, str. 140–146.

¹⁵ O problematiki koja se odnosi na europski »Ustav«, što je obrađeno u vrlo opsežnoj literaturi, među najnovijim doprinosima ističu se sljedeća djela: Više autora, *Verso la Costituzione europea*, 7 sv., Bologna 2001; J. H. H. WEILER, *The Constitution of Europe*, 1999 (tal. prijevod: *La Costituzione dell'Europa*, Bologna, 2003); L. LEUZZI – C. MIRABELLI (ur.), *Verso una Costituzione europea*, 2 sv., Lungro di Cosenza, 2003; F. BASSANINI – G. TIBERI (ur.), *La Costituzione europea. Un primo commento* (predgovor: R. Prodi, zaključak: G. Amato), Bologna, 2004; G. ZAGREBELSKY (ur.), *Diritti e Costituzione nell'Unione europea*, Roma-Bari, ³2005.

¹⁶ Tekst Sporazuma, koji je potpisan u Lisabonu 13. prosinca 2007. i zatim ratificiran, objavljen je u *Službenom glasniku Europske Unije*, 2008/C 115/01.

¹⁷ O dijalogu između Europske Unije i religijskih konfesija usp. M. VENTURA, *La laicità dell'Unione europea. Diritti, mercato, religione*, Torino, 2001, str. 195 sl.

osobito značajna jer pridaje pravno obvezujuće obilježje tom predviđanju.¹⁸

Mnogo je značajniji drugi dio, koji u zajedničarski sustav uvodi osobito značajnu novost ondje gdje formalno potvrđuje predviđanje »strukturiranog« dijaloga između Europske Unije i crkava ili religijskih zajednica, osnažujući tako običaj odnosa koji je do danas jedino u praksi¹⁹ razvijen te je prema tome uvelike podložan političkoj diskreciji. Ta bi ograničenja trebala nadvladati ili barem ograničiti snagom odredbe u komentaru, koja među ostalim predviđa »redovito« obilježje dijaloga, bez obzira na mogućnost da se »zakoče« odnosi te da se potvrdi i vrednuje praksa već započetih neformalnih susreta.

Pretpostavke za »strukturirani« dijalog prikazuju se u čl. 17, par. 3, u kojemu se izričito priznaje identitet i specifični doprinos crkava i religijskih zajednica.

Prva posljedica takva priznavanja jest da se konfesionalni subjekti ne mogu smatrati samo jednim od mnogih izraza tzv. »civilnog društva« te da se njima mora priznati posebnost s obzirom na zajednički model udruživanja, što nije povezano samo s povijesnim i/ili sociološkim razlozima nego i s posebnošću njihove naravi, ustroja i svrhe.

Druga je posljedica što se aktivna prisutnost religija u javnom području ne može shvatiti kao prisutnost koja je usmjerena prema ostvarivanju neke vrste »civilne religije« ili za promicanje intrumentalne uporabe vjere radi povlastice religijskim skupinama, a ne može se zabraniti ili ograničiti iz straha pred takvim rizicima.²⁰ Takva prisutnost štoviše pridonosi ostvarivanju načela participativne demokracije u okviru stvarnog pluralizma te se priznaje i vrednuje po pozitivnom doprinosu koji daje kolektivitetu.²¹

Riječ je o raščlanjenom i mnogoobličnom prisustvu koje vodi prema isključivanju mogućnosti krutog ograničavanja tematskih područja u kojima se ostvaruje prisutnost religije u javnom prostoru. Imajući na umu da se doprinos crkava izriče kao smisao, vrednota, kultura i suodgovorni *ethos*, kao primjer mogu se uzeti moguće teme dijaloga, gotovo kao sažetak popisa koji je otvoren za daljnje integriranje, s jedne strane velikih pitanja koja se odnose na religijsku slobodu, na načelo subsidiarnosti, solidarnost, laičnost, nediskriminiranje; s druge strane, tema obiteljskih politika, društvenih politika i politika za okoliš, bioetike, obrazovanja, imigracije, obrane i promicanja mira, inter-

¹⁸ Prema O. FUMAGALLI CARRULLI, »*A Cesare ciò che è di Cesare, A Dio ciò che è di Dio. Laicità dello Stato e libertà delle Chiese*, Milano, 2006, str. 149, valja se zapitati vrijedi li rezerva kompetencije u korist nacionalnog zakonodavstva »s obzirom na sve vidove koji se odnose na status crkava, sprečavajući stvaranje zajedničarskog prava na tom području. Je li naime riječ o apsolutnoj ili samo relativnoj rezervi«.

¹⁹ Posljednjih godina taj se običaj značajno razvio: prisjetimo se godišnjeg susreta Unije i religijskih vođa, koji je prvo započela Europska Unija, a zatim je to postao zajednički susret triju glavnih institucija Europske Unije, ili pak seminara s tematskim dijalogom, ili pak osnaživanja aktivnosti koju na tom području obavlja *Bureau of European Policy Advisors* (BEPA) Europske komisije.

²⁰ O problemima odnosa između politike i religije te, posebice, između države i Katoličke crkve u Italiji vidi: G. ZAGREBELSKY, *Religio civilis vs. democrazia*, u: »Micromega« 2/2008, str. 73sl. Slično tome, s posebnim odnosom prema talijanskom iskustvu, usp. E. BIANCHI, *La differenza cristiana*, Torino, 2006, str. 89.

²¹ U tom je smislu osobito zanimljiva formula koja se koristi u Italiji u *Povelji o vrednotama, građanstvu i integraciji*, koju je odobrilo Ministarstvo unutarnjih poslova s dekretom od 23. travnja 2007 (u: »Gazz. uff.«, broj 137 od 15. lipnja 2007), prema kojoj »Laička država priznaje pozitivan doprinos pojedinih religija zajedničkome dobru te ima nakanu vrednovati moralnu i duhovnu baštinu svake od njih« (br. 21).

kulturalnog i međureligijskog dijaloga, borbe protiv terorizma.²²

To moguće otvaranje za dijalog promiče uključivanje crkava među postojeane sugovornike procesa integracije i vrednuje doprinos koji mogu ponuditi razvoju europskog *upravljanja* (*governance*).

Priznavanje toga doprinosa ne uključuje davanje povlastice koja je nespojiva s demokracijom nego osnažuje demokratsko sudjelovanje, ne suprotstavlja se načelu laičnosti nego ga ostvaruje, prema perspektivi koja je sukladna s pozitivnim sadržajem vjerske slobode i s priznatom ulogom religijskih institucija u odnosu na zahtjeve osobe. Stavljanje u tu perspektivu može pomoći boljem sučeljavanju s novim izazovima s kojima je laičnost pozvana sučeljivati se,²³ od interkulturalnih procesa do

razvoja biotehnologije, od proširenog etičkog relativizma do novonastalih fundamentalizama, do nadvladavanja zastarjelih ideoloških poimanja koja ne pomažu pri izgradnji građanskog suživota ondje gdje nema prostora za izvještačena suprotstavljanja između religije i društva.

²² S obzirom na taj vid, značajno je što je Europska komisija, u *Priopćenju o novačenju za terorističke aktivnosti* od 21. rujna 2005 (COM 2005/313), naglasila važnost dijaloga između Komisije i religija radi sprečavanja nasilne radikalizacije te je podsjetila kako je već prije nekoliko godina uspostavila kontakte s velikim brojem konfesionalnih sugovornika te redovito organizira konferencije, seminare i susrete radi osnaživanja obostranog shvaćanja i promicanja zajedničkih europskih vrednota.

²³ Us. C. CARDIA, *Le sfide della laicità. Etica, multiculturalismo, islam*, Cinisello Balsamo (Milano), 2007.